

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Петър Делев

на дисертационен труд на тема *„Дионисий Бизантийски и неговият Анаплус на Босфора като извор за историята и културата на Югоизточна Европа“* за получаване на научна степен *„доктор на историческите науки“* от д-р Мартин Гюзелев

Дисертационният труд на д-р Мартин Гюзелев беше обсъден в Катедрата по стара история, тракология и средновековна история към Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ на 23 февруари 2015 г. с решение да бъде насочен за защита, което постави началото на настоящата процедура. Научното жури беше назначено по предложение на Факултетния съвет на Историческия факултет със заповед на Ректора на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ Р538-150 от 6 март 2015 г.

Представеният за рецензиране дисертационен труд е посветен на един важен, но оставащ слабо изследван и недостатъчно използван античен текст: *„Плуване по Босфора“* (Ἀνάπλους Βοσπόρου) на Дионисий Бизантийски. Написано вероятно през II в. пр. Хр., това неголямо по обем съчинение съдържа подробно описание на двата бряга на Босфора с техните носове, заливи и извивки и с всичките им природни и създадени от човека забележителности. То е издържано по-скоро в духа на модните в тази епоха периегези, поставящи акцент върху *„туристическите“* забележителности и свързаната с тях легендарна и историческа информация, отколкото в традицията на гръцките периплуси, ориентирани предимно към нуждите на морската навигация. Текстът е запазен непълно в пръснатите на различни места (Лондон и Париж) листове от един ограбен кодекс от Ватопедския манастир в Света гора. Лисващата част (пар. 57-95) се допълва в някаква степен от една създадена през XVI в. от французина Пиер

Жил (Петрус Гилиус) по загубен впоследствие цялостен текст на Анаплуса парафраза на латински език (*De Bosporo Thracio libri III, Lugduni, MDLXI*). През XIX в. Карл Мюлер включва Анаплуса на Дионисий Бизантийски във втория том на своя корпус *Geographi Graeci minores* (р. I-XII, 1-101), основно с латинския текст на Гилиус, а впоследствие пръв издава и част от запазен оригинален гръцки текст по попадналата в Лондон част от Ватопедския кодекс (*Fragmenta historicorum graecorum V, 1873, р. 188-190*). Целият гръцки текст на Дионисий, запазен в листовете от Ватопедския кодекс в Лондон и Париж, е издаден през 1874 г. от Карл Вешер (*Dionysii Byzantii De Bospori Navigatione quae supersunt, una cum supplementis in geographos graecos minores aliisque ejusdem argumenti fragmentis e codicibus mss. edidit Carolus Wescher, Parisii*). Ново критично издание прави през 1927 г. Рудолф Гюнгерих (*Dionysii Byzantii Anaplous Bospori una cum scholiis X saeculi edidit et illustravit R. Güngerich, Berolini*). Доколкото ми е известно, текстът на Дионисий Бизантийски не е превеждан досега на модерни езици, с изключение на частичния руски превод на С. П. Кондратьев (*ВДИ 1948/2, 283-288, само 22 параграфа*) и на два появили се неотдавна турски превода (на Ерендиз Йозбайоглу от 2010 и на Мехмет Фатих Явуз от 2013 г.), и в това отношение начинанието на Мартин Гюзелев е в значителна степен новаторско.

Дисертацията в представения за рецензиране готов за печат вариант включва 492 страници и е структурирана в предговор, шест глави, основни изводи, справочен апарат и две приложения. В самото начало на предговора авторът ясно е формулирал основната задача на изследването си – да се направи български превод, да се коментира и да се обработят извороведски сведенията в „Анаплус на Боспора“ на Дионисий Бизантийски. В предговора е изложена и кратка обща информация за характера на съчинението на Дионисий Бизантийски, за съдбата на текста и за предшестващите изследвания върху него – теми, които са развити по-подробно и последователно в следващите части на дисертацията.

Първата глава е озаглавена „Дионисий Бизантийски и неговият Анаплус на Боспора (история, кодекси и език)“ и включва 22 страници текст, илюстриран с факсимилета от намиращите се в Лондон и Париж листове от Ватопедския кодекс (стр. 15-36). Освен на оскъдните сведения за живота и делото на Дионисий, тук Мартин Гюзелев е отделил значително място на неговия пръв изследовател, французина Петрус Гилиус; и за двамата са приведени *in extenso* (в превод на български) обширни откъси от текстове на Карл Мюлер в „*Geographi Graeci Minores*“. Може да се отбележи една дребна неточност: преиначавайки твърдението на Обри Дилър (A. Diller. *The Tradition of the Minor Greek Geographers*, Oxford, 1952, 33), М. Гюзелев заявява на стр. 19, че Гилиус бил цитирал византийските историци Зонара, Никифор Григора и Лаоник Халкокондил *по латинския превод на Oporinus*, издаден в Базел между 1556 и 1562 г., тоест когато самият Гилиус вече е бил покойник. На стр. 22 пък *книгите* на Страбоновата „География“ са неправилно наречени *глави*. Тук подробно е разгледана и сагата с разграбения Ватопедски кодекс № 655, попадналите в Лондон и Париж листове от който съдържат основната част от достигналия до нас в оригиналния си старогръцки вариант текст на Дионисий Бизантийски; приведени са мненията на О. Дилър за историята на текста, които остават най-актуални и меродавни от всичко писано по въпроса. Особеностите на самия кодекс 655 са подробно представени, предимно по текстове от увода на Гюнгерих, приведени буквално или в преразказ (стр. 28-35); на няколко места тук личи несигурност в предаването (например стр. 32 р. 6 *пергамент?*; р. 9 *думите от изреченията?*; стр. 33 р. 11-12; стр. 34 р. 5-7 и др.), но нямах достъп до това издание, за да верифицирам точността на превода.

Втората глава, „Тракийският Боспор (историографски обзор)“ (стр. 37-55), разглежда развитието на изследванията върху античния Босфор от Петрус Гилиус до наши дни. Немалка част от текста на тази глава се състои от буквално приведени преводни цитати на обширни пасажии от Петрус Гилиус (стр. 37-38),

от Карл Мюлер (стр. 39-42) и от статията на Еуген Оберхумер за Босфора в т. 3 на Реалната енциклопедия на класическата древност (стр. 43-48). На стр. 48 е допусната неточност с твърдението, че избрани пасажии от „Анаплуса“ на Дионисий били включени и коментирани от В. В. Латышев още в оригиналното издание на „Известия древних писателей о Скифии и Кавказе“; те са добавени (в превод на С. П. Кондратьев по изданието на Гюнгерих) едва в посмъртното преиздание на корпуса на Латышев на страниците на „Вестник древней истории“ през 1948 г. Като цяло тази глава достатъчно подробно и изчерпателно представя историята на научните изследвания върху античния Босфор, включително до публикации от последните няколко години; забелязаните пропуски са малко и несъществени (например от по-старата литература съчинението на австриецът Йозеф фон Хамер за Константинопол и Босфора (Pesth, 1822) и статиите за Тракийския Босфор на Е. В. James в *Dictionary of Greek and Roman Geography* на William Smith и на О. Frick в старото издание на Pauly's Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (В. 1.2 от 1866 г.), от по-новата – тази на Олсхаузен, фон Бредов и Тохтасиев в Der Neue Pauly).

Третата глава (стр. 56-124) съдържа паралелно представен на старогръцки език за запазената и на латински език (по Гилиус) за загубената част от оригинала, както и в български превод цялостния текст на „Анаплус на Боспора“ на Дионисий Бизантийски. Оригиналният текст е възпроизведен по най-многомерната му публикация – тази на Гюнгерих от 1927 г., с използваната там номерация на пасажите и с приведен под линия критически апарат. Преводът е дело на автора, като за първите 18 параграфа е взет предвид и работният превод на Десислава Димитрова от 1988 г. Преводът е ясен и четивен и достатъчно точно предава смисъла на гръцкия и латинския текст на оригинала. Преведени са и сходиите към текста на Дионисий, които в основната си част имат облика на структуриращи текста подзаглавия, но в някои случаи съдържат и полезна допълнителна информация. На стр. 118-123 е приложен индекс на имената и ре-

лиите; той препраща към съответните пасажии в гръцкия и латински текст. За мене останаха загадка обаче вторите препратки след всяко име, въведени с буква G (Gyllius? Güngerich?); те не са обяснени и не препращат към нищо достъпно в дисертацията. Спорно ми изглежда и самото поставяне на този индекс тук; той би стоял по-добре сред другите показалци в поместения в края на изложението (и преди приложенията) справочен апарат.

Кратката четвърта глава, „Основни физико-географски характеристики на Тракийския Боспор“ (стр. 125-132), въвежда читателя в доста често дискутираната в последните години проблематика около „отварянето“ на Босфора. Представени са общи сведения за геологията на района и различни теории, антични и модерни, за начина, по който се е формирал протокът между Черно и Мраморно море, и за времето, когато се е случило това. В тази връзка е представена и проблематиката около етимологията на името на протока с неговите две форми (Βόσπορος и Βόσφορος). В края на тази глава, донякъде без връзка с основното ѝ съдържание, са приведени и тракийските реалии по двата бряга на Босфора; този списък би стоял по-логично било в следващата пета, било в последната шеста глава.

Петата глава има значителен обем (стр. 133-262) и е посветена на реалиите в съчинението на Дионисий Бизантийски. Тук са разгледани последователно „обектите“, информация за които предлага „Анаплусът“ на Дионисий Бизантийски, с подробен коментар на сведенията за тях и опит за локализацията им на съвременния терен по бреговете на Босфора. Подробно са приведени и мненията за отделните обекти на автори като Петрус Гилиус, Карл Мюлер, Еуген Оберхумер и др., като в повечето случаи техните текстове са цитирани пряко, в някои случаи в доста голям обем; последното е на практика ненужно поне по отношение на текстовете от приведеното *in extenso* в приложение 1 съчинение на Гилиус и би могло да се замени с препратки към съответните страници там. Гюзелев е обособил тук 168 параграфа, с което надхвърля броя на анализираниите обекти у всички предходни автори. Но не толкова броят на коментираниите обекти, колкото пълнотата на информацията, позволяваща – при относително

пълна съпоставка на всички досегашни мнения – да се видят по-ясно съществуващите проблеми и да се внесат съществени уточнения и допълнения и по отношение на топографията, и по отношение на интерпретацията на обектите и свързаните с тях сведения, е позволила на Мартин Гюзелев да направи в този раздел ред приноси наблюдения и допълнения. Последното е особено важно по отношение на тракийските реалии, които досега в повечето случаи не са били анализирани от гледна точка на съдържащата се в тях информация за древното тракийско население по двата бряга на Босфора. И в тази глава могат да се отбележат някои дребни неточности, например на стр. 166 транскрипцията на Ἀψασείων като Хапсасейон (вм. Хапсасиейон); на стр. 171 Хизихий (вм. Хезихий); на стр. 189, р. 1 отдолу „бащата на ю?“ в цитат на Оберхумер следва да се поправи на „бащата на Семюстра?“. Заслужава специално отбелязване и несигурната транскрипция на античните имена, която в някои случаи следва старогръцкото (Еразмово) произношение (например Хрюсороас, Дрюс, Бютиас, Никайос, Пюриас Кюон, Дикая, Гюпополис, Рюнхос, Оксюрус, Хрюсополис), в други – латинското, респ. византийското (например Кикла, Полиретион, Батиколпос, Мирлейон, Кипародес, Кианеи, Анкиреум, Гронихия, Лиқадион); в някои случаи транскрипцията е комбинация от двете, като Панион (вм. Панейон или Паниум) или Аргиронион (вм. Аргюронион или Аргирониум), а в немалко случаи едно и също име е предадено в две различни транскрипции, изглежда според срещането му в гръцки или латински изходен текст за съответните пасажии (така Кюдарос и Кидарос, Барбюсес и Барбисес, Хойрагрия и Херагрия, Файдалия и Фидалия, Семюстра и Семистра, Схойникъл и Схеникъл и др. под.).

Шестата глава е озаглавена „Опит за историко-географски синтез на сведенията в Анаплус на Боспора“ (стр. 263-289). Тук са коментирани източниците на Дионисий Бизантийски и съвпаденията на неговите информации с тези на други антични и средновековни автори; изводът е, че сведенията на Дионисий са уникални и относително малка част от тях се срещат и у други автори. Загубва-

нето на традицията за античната историко-географска среда в района на Босфора се обяснява със събития като унищожаването на Бизантион и опустошаването на неговите околности от Септимий Север, презаселването на града с ново население след превръщането му в столица от Константин Велики, арабската обсада в началото на 8 в. и завладяването на Константинопол от турците в 1453 г. В три обособени раздела тук са разгледани сведенията в „Анаплуса“ за основаването на Бизантион, сведенията за исторически или псевдоисторически събития като преминаването на мизите и тевкритите от Азия в Европа, походът на Дарий срещу скитите, обсадата на Бизантион от Филип II или разрушаването на Боспорския Хиерон от келтите, както и тракийските реалии в текста на Дионисий. Цялата глава има ясно изразен приносен характер, като на практика извлича и анализира полезната историческа информация в текста на Дионисий Бизантийски. На стр. 274-276 са приведени текстове на антични автори за основаването на Бизантион, но за разлика от практиката в други части на дисертацията само в оригинал (на старогръцки), без български превод.

Основните сведения за антични исторически събития, извлечени от текста на Дионисий Бизантийски, са обобщени и коментирани още веднъж в помещените на стр. 290-295 „Основни изводи“. Този раздел по мое мнение би стоял по-добре вътре в предходната глава, с която е свързан смислово и съдържателно. Иначе сумираните тук оригинални сведения на „Анаплуса“ дават допълнителни щрихи към вече казаното в предходните текстове и представят убедително същественото значение на това малко използвано антично съчинение като източник на твърде ценна историческа информация.

Следва справочният апарат, включващ библиографски списък с посочване на използваните издания на антични текстове, съкращения и модерна литература (стр. 296-308), показалци на споменатите в текста на дисертацията географски имена, антични и средновековни автори, легендарни и исторически личности, богове и свещени места и съвременни автори (стр. 309-322) и списък на

илюстрациите (стр. 322-323). Библиографският списък, доколкото мога да съдя, е пълен и е прецизно съставен, макар и на няколко места да съдържа технически грешки (например на стр. 301 „некоторых“ вместо правилното „некоторые“ в заглавието на рецензията на Высокий и Габелко за монографията на Пальцева; на същата стр. „Прокопий Кесерийски“ вм. „Кесарийски“ в заглавието на превода на Иван Генов; на стр. 302 „класическую“ вм. „классическую“ в заглавието на В. Невская; на стр. 304 „до.н.е.“ вм. „до н. э.“ в заглавието на С. Сапрыкин; на стр. 305 „Stuttgard“ вм. „Stuttgart“ в заглавието на О. Crusius; на същата стр. „Trakischen“ вм. „Thrakischen“ в заглавието на компендиума на Димитър Дечев). Показалците също са добре направени и изглеждат пълни и точни. Би било добре в тях да се обособят (например с получерен шрифт) препратките към текста на Дионисий в глава 3, и да се включат такива (сега отсъстват) към превода на Гилиус в Приложение 1, което може би следва да се премести при бъдещата публикация на книгата преди справочния апарат.

Първото приложение (стр. 325-471) съдържа превод на български език на издаденото в 1561 г. в Лион на латински език съчинение на Петрус Гилиус (Пиер Жил) „De Bosporo Thracio libri III“, което представлява обилно коментирана парафраза на Анаплуса на Дионисий Бизантийски и се използва за допълване на недостигналата до нас в оригиналния старогръцки вариант част от това съчинение (пар. 57-95). Но освен с предаването на текста на Дионисий книгата на Гилиус е твърде ценна и със своите коментари, особено (но не само) в топографски план, направени *de visu* от един внимателен наблюдател в епоха, когато много от античните паметници и обекти в района на Босфора са били много по-добре запазени или различни, отколкото в наши дни. Преводът на български на това интересно съчинение е едно полезно допълнение към посветената на Дионисий Бизантийски основна част на дисертацията и в никой случай не е излишен в подготвяното издание. Доколкото мога да съдя, и тук преводът на Мартин Гюзелев е на добро ниво и предава достатъчно точно, смислено и на добър език

съдържанието на латинския оригинал. Той изглежда е направен по изданието на Карл Мюлер в *Geographi Graeci minores* (а не по оригиналното издание от 1561, което в наши дни е лесно достъпно в интернет), и във всеки случай съдържа делението на глави и номерацията на фрагментите на Дионисий Бизантийски на Мюлер, което внася объркване и е безполезно за бъдещия читател на книгата, защото не съвпада с номерацията на параграфите в текста и превода на Дионисий в глава 3, следващо изданието на Гюнгерих – полезно би било да се добавят препратки към съответните пасажии там (например с номерация на „фрагментите“ по параграфите на Гюнгерих).

Второто приложение (стр. 472-491) съдържа оригинален снимков материал, заснет през 2012 г. и илюстриращ днешния вид на много от местностите и обектите, за които се говори в Анаплуса на Дионисий и които са коментирани в текста на дисертацията. Снимките са качествени и предлагат интересна визуална информация, допълваща локализациите в дисертацията. С оглед на нейната предстояща (надявам се) публикация, бих препоръчал на автора да помисли дали тези снимки не биха стояли по-добре в текста на глава пета, всяка поместена при коментара на съответния обект, отколкото като обособено приложение. Изобщо трудът е богато илюстриран с факсимилета на страници от Ватопедския кодекс с оригиналния текст и стари карти на Босфора, към които се добавя и въпросния теренен снимков материал, и това определено е едно от неговите достойнства. По отношение на илюстративния материал може да се отбележи и една техническа грешка – сателитната снимка на Босфора на стр. 324 съдържа (в района на Истанбул и Златния рог) няколко нанесени с бяло цифри, очевидно тук случайно е попаднал недовършен чернови вариант на поместената на стр. 124 схема с номерация на обектите, използваща за подложка същата сателитна снимка.

В горните редове бяха отправени немалко критични бележки към рецензията на дисертационен труд. Искам ясно да посоча, че в голямата си част те каса-

ят несъществени, технически или лесно поправими слабости и грешки, които вероятно ще бъдат в повечето случаи успешно отстранени при окончателното публикуване на труда. Ако трябва да бъде посочена някаква по-съществена слабост на дисертацията, то това вероятно ще бъде прекомерното като обем привеждане на буквални цитати, често със значителен обем, което изпъстря целия текст на Гюзелев. Но дори и това може да бъде отдадено по-скоро на съзнателно предпочетен стил на изложение, отдаващ дължимото на автентичното слово на предходниците и предлагащ на неизкушените с добро познаване на съответните езици български читатели възможност да се запознаят с тези текстове в български превод.

Като цяло всички критични бележки не помрачават общото позитивно впечатление от представения дисертационен труд на Мартин Гюзелев. По същество той представлява критично и богато коментирано и илюстрирано издание в български превод на един важен, слабо познат и малко използван античен извор, засягащ ключов район от територията на древна Тракия и съдържащ ред конкретни информации за неговата тракийска древност, наред с тези за настаняването и присъствието на гръцките колонисти в Калхедон и Бизантион, някои важни исторически събития в района и неговите топоси и забележителности. Това издание е осъществено в духа на най-добрата традиция в този жанр публикации, с пълно привеждане и използване на съществуващите предходни проучвания, и съдържа ред конкретни и съществени приноси на автора. Оценявайки по достойнство постиженията на Мартин Гюзелев, смятам, че те напълно отговарят на изискванията за получаване на научната степен „доктор на науките“, и убедено давам гласа си за нейното присъждане.

София, 23 май 2015 г.

проф. д-р Петър Делев